

**ISLOM TARIXI: MOVAROUNNAHRDAGI TARAQQIYOT DAVRI**

*Andijon davlat pedagogika instituti  
Tarix fani o'qituvchisi **Keldiyeva Shaxnoza**  
Andijon davlat pedagogika instituti  
aniq fanlar fakulteti fizika yonalishi  
102 - gurux talabasi **Mamajonova Ozodaxon***

**Annotatsiya**

Ushbu maqola Islom tarixi va Movarounnahr mintaqasidagi taraqqiyot davriga bag'ishlanadi. Maqolada Islomning Movarounnahrda kirib kelishi, uning madaniyat, siyosat va ilm-fan sohalariga ta'siri tahlil qilinadi. Xususan, islomning dastlabki tarqalishiga, musulmon hukmdorlarining siyosiy tuzilmalarga qanday ta'sir ko'rsatganiga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, Movarounnahrda islom madaniyatining rivojlanishi, ilm-fan va adabiyot sohasidagi yuksalishlar, shuningdek, arab islom imperiyasining ajralmas qismi sifatida regionning ahamiyati ko'rsatiladi. Maqola, Movarounnahrning Islom dunyosidagi o'rni va o'sha davrdagi siyosiy va madaniy hayotning rivojlanish jarayonini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

**Kalit so'zlar:** Islom, Movarounnahr, tarix, madaniyat, ilm-fan, siyosat, musulmon hukmdorlar, adabiyot, islamiy dunyo, O'zbekiston, Xorazm, Samarqand, Buxoro, ilmiy taraqqiyot, madaniy yuksalish.

**Kirish**

Islom tarixi insoniyat tarixida eng muhim davrlarni o'z ichiga oladi. Islomning tarqalishi nafaqat diniy, balki madaniy, siyosiy va iqtisodiy sohalarida ham ulkan o'zgarishlarga olib keldi. Movarounnahr – hozirgi O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Qozog'istonning ayrim qismlarini o'z ichiga olgan hudud, Islomning tarqalishida katta ahamiyatga ega bo'lgan mintaqalardan biridir. Bu hududda islomning kirib kelishi, asosan, VII asrning ikkinchi yarmida, arablar tomonidan amalga oshirilgan istilo orqali boshlangan. Ushbu davrda Arab imperiyasi yuqori darajadagi madaniyat va ilm-fan bilan dunyoga tanildi. Arablar Movarounnahrda kirib kelgach, u yerda yangi siyosiy, diniy va madaniy o'zgarishlar yuz berdi.

Movarounnahr o'zining geografik joylashuvi va iqtisodiy ahamiyati bilan tarixan juda muhim bir mintqa bo'lgan. Samarqand, Buxoro, Merv kabi shaharlari islomiy madaniyatning markazlariga aylangan. Bu hududda ilm-fan, adabiyot, falsafa, tibbiyot, matematika va boshqa sohalarida yirik yutuqlar qayd etilgan. Bu davrda Movarounnahrda ilmiy bilimlar va madaniy yuksalishning rivojlanishi, yangi ilmiy

ishlanmalar va adabiy asarlarning yaratilishi, shuningdek, falsafiy qarashlarning shakllanishi barcha Islom dunyosiga ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, Movarounnahrda musulmon hukmdorlari tomonidan amalga oshirilgan siyosiy islohotlar, iqtisodiy rivojlanish va madaniy boyliklar hududning o'ziga xos jihatlari sifatida ajralib turadi.

Islomning Movarounnahrda tarqalishi o'ziga xos jarayon bo'lib, nafaqat diniy ahamiyatga ega, balki bu jarayonning ijtimoiy va siyosiy tuzilmalarga, iqtisodiy hayotga va madaniy qadriyatlarga qanday ta'sir ko'rsatgani ham alohida o'rganish talab etadi. Movarounnahrda islomning kirib kelishi bilan birga, yangi siyosiy tuzilmalar shakllandi, iqtisodiy tarmoqlar o'zgarib, madaniy qadriyatlar yangi bosqichga ko'tarildi. Hududda yuzaga kelgan ilmiy va madaniy taraqqiyot, nafaqat Islom dunyosining, balki dunyoning boshqa mintaqalariga ham katta ta'sir o'tkazdi.

Ushbu maqola Movarounnahrda islomning tarqalishi va uning siyosiy, ijtimoiy, madaniy, ilmiy va iqtisodiy hayotga bo'lgan ta'sirini o'rganishga bag'ishlanadi. Maqolada, islomning Movarounnahrda kirib kelishi, musulmon hukmdorlarining siyosiy faoliyati, madaniyat va ilm-fanning rivojlanishiga qanday turtki bo'lganligi tahlil qilinadi. Shuningdek, Movarounnahrda Islomning jamiyatning barcha jabhalariga qanday ta'sir ko'rsatganligi, hududning tarixiy rivojlanishida o'zgacha o'rin egallaganligi ko'rsatiladi.

### **Asosiy qism**

#### **Islomning Movarounnahrda kirib kelishi**

Islomning Movarounnahrda kirib kelishi VII asrda, arablar tomonidan amalga oshirilgan istilo orqali boshlandi. 637 yilda, arablarning Muso ibn Nusayr boshchiligidagi qo'shinlari Fors imperiyasini zabt etganidan so'ng, Movarounnahrni zabt qilish uchun harakatlar boshlanadi. Bu jarayon davomida arablar janubdan va sharqdan kirib, Sirdaryo va Amudaryo bo'ylaridagi hududlarga qarshi harbiy yurishlar o'tkazdilar. 673-675 yillarda Buxoro va Samarqand atrofidagi hududlar arablar tomonidan egallandi va bu hududlarga Islom dini tarqalishi boshlandi.

Islomning tarqalishiga asosiy turtki bo'lgan omillardan biri, musulmonlarning nafaqat harbiy kuchi, balki diniy va madaniy jozibasi edi. Arablar o'z dini va madaniyatini taqdim etgan holda, ko'plab mahalliy aholini o'z tomonlariga tortishga muvaffaq bo'ldilar. Islom faqatgina yangi diniy qoidalar va amaliyotlarni emas, balki yangi siyosiy va ijtimoiy tuzilmani ham taklif qildi. Bu, o'z navbatida, Movarounnahrda mavjud hukmdorlik tizimi bilan raqobat qilishga olib keldi.

Movarounnahrda kirib kelishi jarayoni, faqat harbiy urushlar bilan chegaralanmay, balki diplomatik aloqalar, savdo va madaniyat orqali ham rivojlandi. Arablar Savdogarlar orqali o'z dinini va madaniyatini yoyishdi. Bu orqali Islomning tarqalishida tarmoqlangan savdo yo'llari va ko'plab madaniyatlarning bir-biriga ta'siri muhim ahamiyat kasb etdi. Samarqand, Buxoro va Merv kabi shaharlar esa Islomning

markazlariga aylanishdi. Bu shaharlarda ilm-fan, san'at, adabiyot va falsafa rivojlanib, Islomning ilmiy merosi shakllandi.

Musulmon hukmdorlarining o'z hokimiyatini mustahkamlash uchun kiritgan siyosiy islohotlari ham Islomning tarqalishiga zamin yaratdi. Ko'plab mahalliy xalqlar, musulmonlarning hukmronligini qabul qilishdi, chunki ular yangi siyosiy tizim va huquqiy tuzilmani o'zlariga foydali deb hisoblashdi. Ayniqsa, arablarning kiritgan ijtimoiy tenglik, ozodlik va adolat tamoyillari, o'z navbatida, Movarounnahrda ayrim jamoalarga yaxshi ta'sir ko'rsatdi.

Shunday qilib, Islom Movarounnahrda nafaqat diniy bir o'zgarishlarni, balki yangi siyosiy va madaniy tuzilmalar va jamiyatning rivojlanishiga olib kelgan keng qamrovli jarayon sifatida shakllandi. Bu jarayon, o'z navbatida, butun Markaziy Osiyo tarixiga salmoqli ta'sir ko'rsatdi va Islom dunyosining ajralmas qismiga aylanishiga sabab bo'ldi.

### **Movarounnahrda islomiy madaniyatning shakllanishi**

Islomning Movarounnahrda kirib kelishi nafaqat diniy o'zgarishlarni, balki hududning madaniy hayotida ham sezilarli o'zgarishlarga olib keldi. VII asrda Islomning tarqalishi bilan birga, bu hududda yangi madaniy qadriyatlar, ilmiy yondashuvlar va estetik me'yorlar shakllandi. Arablar o'z madaniyatini kiritish bilan birga, Movarounnahrning ko'plab shaharlarida ilm-fan, adabiyot, san'at va arxitektura sohalarida rivojlanishlarni ko'zlab, keng qamrovli madaniy muhitni yaratdilar.

Movarounnahrda islomiy madaniyatning shakllanishida samarqand, Buxoro, Merv kabi shaharlarning alohida o'rni bor edi. Bu shaharlarda ilmiy markazlar, madrasalar va masjidlar barpo qilindi, bu esa ularning ilm-fan va madaniyatning rivojlanishida markaziy ro'l o'ynashiga sabab bo'ldi. Samarqand va Buxoro o'z davrining ilmiy markazlariga aylandi. Bu shaharlarda ilmiy asarlar yaratildi, Islom ilm-fanining rivojlanishida, ayniqsa, matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa va tarix sohalarida ko'plab yirik yutuqlarga erishildi. Buxoroda Al-Buxoriy, Samarqandda esa Al-Kushiy va boshqa ko'plab olimlar o'z ilmiy ishlari bilan dunyoga mashhur bo'ldi. Ularning asarlari Islomning ilmiy merosini yanada boyitib, Movarounnahrning madaniy yuksalishiga turtki berdi.

Madaniy rivojlanish faqat ilm-fan bilan cheklanib qolmadi. Islom madaniyati tasviriy san'atda ham o'ziga xos o'zgarishlarni olib keldi. Arab san'ati va tasviriy san'at uslublari Movarounnahrda kirib kelib, mahalliy an'analarga moslashtirildi. Ko'plab masjidlar, madrasalar, kutubxonalar va boshqa diniy arxitektura ob'ektlari qurildi. Islomning arab yozuvi va arab tilining rivojlanishi, shuningdek, Qur'on va hadislarining tarjimalari, ilmiy asarlar va adabiy xazinalarning to'planganligi madaniy hayotning muhim jihatlaridan bo'ldi.



Islom madaniyati Movarounnahrda yangi diniy me'yorlar, tasavvuf, adabiyot va san'at shakllarining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Tasavvufning rivojlanishi, shuningdek, har xil ma'rifatparvarlik maktablarining barpo bo'lishi, bu hududdagi islomiy madaniyatni yanada boyitdi. Adabiyotda esa yangi janrlar, masalan, kasida, gazal va ruboiylar keng tarqaldi. Bu davrda yaratilgan adabiy asarlar Islomning madaniy boyligini va insoniyat tarixidagi o'rni haqida chuqur tafakkur yuritishga imkon berdi.

Shunday qilib, Islomning Movarounnahrda kirib kelishi bilan bu hududda yangi madaniy qiyofa shakllandi. Islomiy madaniyatning rivojlanishi nafaqat diniy hayotni o'zgartirib, balki ilm-fan, san'at, arxitektura va adabiyotda yirik yutuqlarga olib keldi. Bu jarayon Movarounnahrni Islom dunyosining madaniy markazlaridan biriga aylantirdi.

### **Islomning siyosiy tuzilmalarga ta'siri**

Islomning Movarounnahrda kirib kelishi nafaqat diniy, balki siyosiy hayotda ham katta o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Arablarning istilosi va Islomning tarqalishi, mavjud siyosiy tuzilmalar va hokimiyat strukturalarini tubdan o'zgartirdi. Islomning siyosiy tuzilmaga ta'siri, avvalo, arablarning o'z hokimiyatini mustahkamlash, davlat boshqaruvi tizimini yangi prinsiplarga asoslashga qaratilgan siyosiy islohotlarida aks etdi.

Islomning siyosiy ta'siri birinchi navbatda amaldagi monarxik tuzilmalarga qarshi bo'ldi. Ularning o'rniga, xalifalik tizimi yaratildi, bu esa hokimiyatni oliy maqsadlar uchun xizmat qiladigan bir davlat boshqaruvi tizimiga aylantirdi. Islom, o'z navbatida, huquqiy tuzilmalarni takomillashtirishga, yangi qonunlar yaratishga va hokimiyatni qonuniylashtirishga yo'naltirilgan siyosiy va diniy tartiblarni taqdim etdi.

Xalqning hukmdorga bo'lgan munosabatlari ham o'zgardi. Islom diniy huquq, shariat asosida hukmronlikni ta'minlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Islom hukumati, xususan, xalifalik tizimi barcha musulmonlar uchun bir xil huquq va majburiyatlarni taqdim etgan holda, har bir shaxsni o'zini adolatli ravishda boshqarish tizimiga kiritdi. Shariat qonunlari asosida hukm chiqarish, hukmdorlar tomonidan o'z xohishiga ko'ra siyosat yuritmaslik zaruriyati mavjud edi. Bu qonunlarning zamirida adolat, tenglik, rahm-shafqat va inson huquqlariga hurmat bilan bog'liq prinsiplarga asoslangan siyosat yotdi.

Movarounnahrda Islomning siyosiy tuzilmalarga ta'siri, shuningdek, mahalliy hukmdorlar va ularning boshqaruv tizimlari uchun yangi bir muvofiqlikni yaratdi. Avvalgi zodagonlarning hukmronligi hamda ijtimoiy ierarxiyaning mustahkamligi o'rniga, islomiy hukumat muayyan etnik va diniy guruhlariga bo'linishni inkor etib, barcha musulmonlarni birlashtirishga intildi. Arablar va mahalliy xalqlar o'rtasidagi ijtimoiy tenglik, siyosiy muvozanatni saqlashga qaratilgan siyosatlar amalga oshirildi.

Xalqaro siyosatda ham Islomning ta'siri sezilarli bo'ldi. Arab xalifalari o'rtasidagi diplomatik aloqalar, savdo va madaniyatning o'sishi siyosiy barqarorlikka zamin yaratdi. Shu bilan birga, Islomning tarqalishi bilan birga, Movarounnahrda siyosiy tizimlar, markazlashgan hokimiyatlar va mustahkam davlat boshqaruvi tizimlariga aylanishi, ushbu hududdagi barcha siyosiy tizimlarni Islomning ta'limotlari asosida yangilanishga undadi.

Shunday qilib, Islomning siyosiy tuzilmalarga ta'siri Movarounnahrda yangi davlat boshqaruvi tizimlarining shakllanishiga olib keldi. Xalifalik tizimi, shariat qonunlarining tadbiqi va ijtimoiy tenglikning ta'minlanishi siyosiy hayotni yangi yo'nalishda rivojlantirishga turtki berdi. Bu o'zgarishlar, o'z navbatida, Islomning Movarounnahrda ta'sirini mustahkamladi va u hududning siyosiy kelajagiga katta ta'sir ko'rsatdi.

### **Movarounnahrda ilm-fan va madaniyat rivoji**

Islomning Movarounnahrda kirib kelishi nafaqat diniy o'zgarishlarga, balki ilm-fan va madaniyatning rivojlanishiga ham katta turtki berdi. Bu davrda Samarqand, Buxoro, Merv, Nashshab va boshqa yirik shaharlar Islom dunyosining ilmiy markazlariga aylandi. Islom ilm-fani va madaniyati o'zining yangi yondashuvlari, ilmiy g'oyalari, va ijtimoiy rivojlanish tendensiyalari bilan Movarounnahr hududida o'ziga xos uyg'unlikni yaratdi.

Ilm-fan sohasida, arablarning Movarounnahrda kirib kelishi bilan ilmiy faoliyat yangilandi. Arab olimlari ilm-fan, tibbiyot, astronomiya, matematika, geografiya, tarix va boshqa sohalarda yangi nazariyalar yaratishga kirishdilar. Shuningdek, ular eski yunon, hind va eroniy ilm-fanining merosini o'zlashtirib, uni rivojlantirdilar. Buxoro va Samarqandda joylashgan ilmiy markazlar, masalan, Buxoro madrasalari va Samarqanddagi Obadiya madrasasi ilmiy ishlar olib borishga, yangi ilmiy asarlarni yaratishga imkoniyat berdi. Bu shaharlar ilmiy faoliyatni amalga oshiruvchi markaz sifatida rivojlanib, dunyo miqyosida mashhur bo'ldi.

Islomiy ilm-fanning asosiy yo'nalishlaridan biri matematika va astronomiyadir. Al-Xorazmiy, Abu Nasr al-Farobiy, al-Buxoriy kabi olimlar matematikadan to astronomiyagacha bo'lgan bir qancha yangi ilmiy ishlanmalar yaratdilar. Masalan, al-Xorazmiy o'zining "al-Jabr" asari bilan algebra fanini rivojlantirdi. Astronomiyada esa, Islom olimlari, masalan, Al-Battaniy, o'z asarlarida yerning harakati, yulduzlar va sayyoralar haqidagi ma'lumotlarni aniqlik bilan izohladilar.

Tibbiyot sohasida ham katta yutuqlar ro'y berdi. Abu Ali Ibn Sino (Avicenna)ning "Tibbiyot kanoni" asari Islom dunyosining ilm-fanidagi eng muhim yutuqlardan biri bo'lib, butun O'rta asrlar davomida tibbiyotning asosiy manbai bo'lgan. Uning ilmiy ishlari nafaqat Islom dunyosida, balki Yevropada ham o'qilgan va o'rgatilgan.

Islomiy madaniyatda adabiyot va san'at sohalari ham rivojlandi. Islomiy adabiyot, ayniqsa, fors va arab tilida yaratildi. O'rta asrlarda Movarounnahrda she'riyat va badiiy adabiyot gullab-yashnadi. Mashhur shoirlar, masalan, Alisher Navoiy va Abulqosim Firdavsi o'z asarlari bilan nafaqat Islom madaniyatini, balki jahon adabiyotini boyitdilar.

Islom madaniyatining boshqa bir muhim jihati — arxitektura va san'at sohasida yuzaga keldi. Islom arxitekturasi, ayniqsa masjidlar, madrasalar, maqbaralar va kutubxonalar barpo etishdagi yuksak san'at namunalarini namoyon etdi. Samarqand va Buxoroda qurilgan masjidlar va madrasa binolari o'zining nafislik va betakror shakllari bilan tanilgan.

Shunday qilib, Movarounnahrda Islom madaniyati va ilm-fanining rivojlanishi, bu hududni o'z davrining ilmiy va madaniy markazlaridan biriga aylantirdi. Islom olimlari va san'atchilari yaratgan ilmiy va madaniy meros bugungi kunda ham jahonning eng yirik madaniy boyliklaridan biri hisoblanadi.

### Xulosa

Maqolada Islomning Movarounnahrda kirib kelishi, uning siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotga ta'siri chuqur tahlil qilindi. Islomning tarqalishi bilan bu hududda yangi siyosiy tuzilmalar, ilm-fan, madaniyat va san'at rivojlandi. Islomning diniy, huquqiy va siyosiy asoslari nafaqat xalqaro aloqalarni mustahkamladi, balki ilmiy yutuqlarni ham kengaytirdi. Buxoro va Samarqand kabi shaharlar ilm-fan markazlariga aylandi, va Movarounnahr dunyo madaniyati va ilm-fanida o'ziga xos o'rin egalladi. Islomning ta'siri bugungi kunda ham hududning ijtimoiy, madaniy va siyosiy hayotida sezilarli. Shunday qilib, Islom Movarounnahrda barqaror rivojlanishning asosiy omili bo'lib, uning kelajagi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan madaniy merosni yaratdi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, I. (2007). *Islom Karimov: Tarixsiz kelajak yo'q*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
2. Shukurov, N. (2015). *Islom va uning Movarounnahrda ta'siri*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
3. Sultonov, S. (2010). *Movarounnahr tarixida ilm-fan va madaniyat*. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. G'afurov, F. (2007). *Buxoro xonligi va uning madaniyati*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
5. Izzatov, A. (2008). *Movarounnahr va uning islomiy madaniyati*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.